

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Мими Корнажева,
хабилитирана по научна специалност

*Организация и управление извън сферата на материалното производство
(Външна политика и многостепенно управление в Европейския съюз)*
професионално направление 3.3. *Политически науки*

за дисертационен труд на тема:

НЕОЛИБЕРАЛИЗЪМ И ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СИСТЕМАТА В ПОЛША

разработен от

Кшиштоф Прендеcki

за присъждане на образователна и научна степен

„доктор на науките”,

докторска програма „Политология”,

професионално направление 3.3 „Политически науки”

Представеният дисертационен труд е с обем 366 страници, съдържа увод, изложение в четири глави, заключение и използвана литература. Списъкът на източниците обхваща 388 заглавия на полски и английски език и е допълнен с информационни ресурси, които се намират на 84 уеб адреса.

Актуалност на изследването

Изследването на Кшиштоф Прендеcki се фокусира върху актуалния дебат за/против неолиберализма и взема страна – то установява дефицити на неолиберални практики в Полша, в резултат от които преходът към демокрация и пазарна икономика се определя като незавършен, свободата като трудно постигано състояние на предприемаческия дух, а държавата като тиранична бюрокрация, която е бариера пред свободната воля на отделното човешко същество и на homo economicus.

Такава гледна точка извежда на преден план тезата, че неолиберализмът не е универсалното зло на 21 век, а по-скоро необходимост за държави в преход от комунизъм към демокрация и пазарна икономика. С това разграничение от дискурса на мейнстрийма авторът си осигурява разпознаваемост измежду гласовитите критици на неолибералната идея. Освен това той обогатява транзитологията с

подробно описание на полският случай и му придава особена стойност в контекста на типологизациите на прехода от комунизъм към капитализъм. В този смисъл изследването е не само актуално, то може да бъде позиционирано в центъра на по-горе споменатия дебат, за да проблематизира неговата релевантност и да пледира за отместване на фокуса на научната мисъл към хронотопното многообразие от идеи и реализации на (не)свободния човек. То има своето място и в рамките на теоретичния принос на Martha Fineman, която през 2004 г. защити тезата, че автономният/свободният по рождение човек е социално конструиран мит, че всъщност човек се ражда зависим и уязвим и че политиките на държавата в подкрепа на индивида се нуждаят от радикално преосмисляне.

Изследователски проблем

Кшиштоф Прендеcki наблюдава полския преход от реален социализъм към пазарна икономика през собствената си призма или чрез документираните гледни точки на свои съвременници. Авторът вижда този преход като системно преобразуване (внедряване на демократични институти и процедури), икономическо (създаване на свободния пазар, основан на частната собственост) и социално (изменение на социалния манталитет, приемане на нови правила на игра). Важно обстоятелство, от което авторът успешно се възползва за своя диахронен анализ, е дългият исторически континуум: Полша е първата страна, тръгнала по пътя на трансформацията от началото на 80-те години на миналия век със социалното движение „Солидарност”. Предмет на изследването е икономическата свобода/ предприемачеството и предизвикателствата, с които то се сблъсква в различните етапи на прехода до наши дни.

Изследователският въпрос, чийто отговор търси Прендеcki, е кратък и ясен - дали полския преход е успешен. Хипотезите, върху които работи, са две: (1) реформите на прехода са ефективни, ако се планират и осъществяват с оглед на либертариански идеи; (2) днес в Полша има по-малко икономическа свобода, отколкото в края на 80-те години на XX век, което е бариера за развитието на страната. Релевантността на въпроса може да подлежи на съмнение, защото едва ли някой не е наясно, че Полша е история на икономически успех. Важно за автора обаче е да установи дали либертарианците намират полския преход за успешен и това оправдава усилията му да търси нови отговори и да ги обосновава.

Методология на изследването

От гледна точка на таксономията нормативни-емпирични изследвания в политическите науки, трудът на Кшиштоф Прендецки се позиционира в позитивистката традиция, макар че може да претендира за място и в школата на нормативността, тъй като част от оценките му са свързани с представата му за «идеалната» държава, отърсила се от наследството на комунистическия режим.

Авторовият синтез се основава на диахронен и синхронен анализ с оглед на широк обществено-политически и икономически контекст, наблюдения и описания от гледна точка на собствената му свидетелска роля. Въз основа на вторични емпирични данни, извлечени от широк кръг документални източници – научни публикации, публикации в масмедии, официални документи на правителството, Европейския съюз, на други международни организации, на мозъчни центрове, Прендецки е осигурил редица доказателства, върху които последователно и успешно гради защитата на авторската теза.

Тук следва да отбележим и ясно заявената гледна точка, от която се разгръща изследователската стратегия. Авторът се самоидентифицира с научната школа на класическия либерализъм и нейните по-късни превъплъщения, затова ѝ посвещава необходимото внимание. Той обаче признава, че е трудно неолиберализмът да бъде подреден и като че ли се отказва от творческото усилие да го рамкира по отношение на либералната традиция.

В този смисъл е първата ми критична бележка. Особено полезно за труда би било да се обобщи еволюцията на либералната мисъл в нейния контекст. *Класическия либерализъм*, възникнал в контекст на *доминиращ абсолютизъм* от края на 18 век асоциираме с Адам Смит и с неговата защита на икономическия *laissez-faire* и/или свободата на индивидите от прекомерната власт на управляващите. *Съвременният либерализъм* се фокусира най-вече върху пречките пред личната свобода - бедността и неравенството, болестите, дискриминацията и невежеството - които възникват или се изострят в среда на *неограничен капитализъм* и които могат да бъдат преодолявани само чрез пряка държавна намеса. Такива мерки бяха предприемани в края на 19-ти век - схеми за обезщетения на работниците, публично финансиране на училища и болници, разпоредби относно работното време и условията на труд и до 60-те години на 20-ти

век обхваща широкия спектър от социални услуги и ползи, характерни за така наречената държава на благоденствието в Западна Европа. Съвременният либерализъм и днес се свързва със защита на свободата и равенството и се бори за права на човека - политически, граждански, икономически, за свободни и честни избори, свобода на пресата, на религиозните убеждения, право на частна собственост, т.е. той се стреми да освободи индивида от тиранията на тоталната власт – било тя политическа или икономическа. От 70-те години обаче контекстът е различен. Обществено-политическият климат се характеризира с икономическа стагнация и увеличаване на държавния дълг. Това мотивира някои икономисти да настояват за връщане към класическия либерализъм, който в съживената си форма стана известен като неолиберализъм. Интелектуални основи на това съживяване станаха трудовете на Фридрих фон Хайек, който твърдеше, че интервенционните мерки, насочени към преразпределение на богатството, неизбежно водят до тоталитаризъм и на американския икономист Милтън Фридман, който отхвърли правителствената фискална политика като средство за въздействие върху бизнес цикъла. Тези възгледи бяха прегърнати с ентузиазъм от големите консервативни политически партии в Съединените щати и Великобритания и бяха приложени на практика от президента Роналд Рейгън (1981-89) и правителството на Маргарет Тачър (1979-90). Неолибералната идеология и съответстващите ѝ политики ставаха все по-влиятелни, дори британската лейбъристка партия официално изостави ангажимента си към „общата собственост върху средствата за производство“ през 1995 г., а демократическата партия на САЩ от 90-те години се насочи към предпазливо прагматична политика. Тъй като националните икономики ставаха по-взаимозависими в новата епоха на динамична глобализация, неолибералите насърчаваха политики за премахване на национални бариери пред свободната търговия и за свободно движение на международния капитал. Най-ясният признак за нарастващото значение на неолиберализма беше появата на либертарианството като политическа сила, в Съединените щати беше създадена Либертарианска партия, възникнаха мозъчни тръстове в различни страни, които насърчаваха либертарианския идеал за всемогъществото на пазара и рязкото ограничаване на правителствата. От началото на 2007 г. обаче, в контекст на финансова криза и рецесия в САЩ и Западна Европа, икономисти и политически лидери отхвърлят

неолибералната идея за максимална икономическа свобода и вместо това призовават за по-голямо държавно регулиране.

Казаното до тук идва да покаже, че неолиберализмът не е панацея на всички времена, че работи за постигане на определени цели, но потенциалът му може да се изчерпи, а влиянието му върху политическата система може да стане дестабилизиращ фактор, който трябва да се неутрализира. Тъкмо такава гледна точка убягва на автора и го води към едностранчивост на научните изводи, без това разбира се да елиминира факта на тяхното научно доказване.

И тук подчертавам, че основните аргументи, с които Прендецки доказва хипотезите си, са обосновани, а именно:

1. Адаптирането на неолиберализма към социално-икономическите проблеми на страната не е осъществено. Икономическата политика в Полша в първоначалния период на трансформация подкрепя неолибералните идеи, но неолиберализмът след 1989 г. не се прилага изцяло в Полша.

2. Икономическата свобода в Полша, измерена чрез индекса на наследството, има статистически положителен ефект върху реалния БВП на глава от населението, изразен в паритета на покупателната способност.

3. Младата част на полското общество има съвременна визия за същността на човечеството, характеризираща се с ценности като консуматорство, икономическа рационалност, индивидуална свобода, лично благо, индивидуална отговорност, предприемачество, професионален и материален социален престиж. Индивидуалните цели се представят от гледна точка на общото благо, тъй като се приема, че успехът на даден човек засяга успеха на цялото общество.

4. Държавата не насърчава частните институции да изпълняват задачите на социалната защита чрез подходящата данъчна система. Разширената социална помощ от държавата доведе до ниска активност на частни благотворителни организации.

5. Неолибералите не успяват да повлияят на образователната система. Повечето родители не могат да си позволят да плащат достатъчно. Според либертарианците настойниците на детето трябва да получат специален ваучер за образование, който училищата могат да придобиват чрез общината.

Авторът е осигурил анализ на общественно-политическата и икономическа ситуация в голям периметър – връзката на икономиката с

религията, етично отговорен бизнес, потребление, образование, селско стопанство, екология, икономика на труда, бюрократизъм, индустриални отношения. За мен особено ценна е детайлно изследваната връзка на религията с икономиката, особено като имаме предвид значимата роля на религията за полското общество.

На тази широка основа Кшиштоф Прендецьки предлага синтез, след като е привлякъл достатъчно убедителни доказателства, за да формулира положителен отговор за успеха на прехода. Същевременно обаче, той ще остане критичен към актуалното статукво в Полша. Според него конструираният хаос в разбирането на неолиберализма и отстъплението от практиките на неолиберализма водят до доминация на раздута държавна бюрокрация, която струва на данъкоплатеца 7.5 млрд. долара годишно, която пречи на предприемчивия човек и демобилизира гражданското усилие (80% от гражданите очакват, че държавата трябва да предоставя на всички минимален доход, безплатна медицинска помощ и висше образование, жилище и постоянна работа).

Накратко казано, Кшиштоф Прендецьки доказва, че икономическият успех на полския преход се дължи на успешното прилагане на неолибералните идеи. Авторите хипотези са превърнати в тези на базата на солиден аргументативен корпус.

Тук идва и втория ми критичен коментар. Бих се разграничила от авторския дискурс към актуалното социално-икономическо статукво на Полша. Прендецьки го разглежда като криза, породена от бариери пред свободния човек и пред homo economicus. Полша не е в или пред криза в социално-икономическо отношение. Тъкмо напротив, страната отбелязва високи нива на растеж от 1989 г. насам и фактически догони Западна Европа. Полската икономика се превърна в ключова европейска история на успеха. От 1995 г. насам това е най-бързо развиващата се икономика в света сред големите страни с подобно ниво на развитие. Тя изпревари дори азиатски тигри като Южна Корея, Сингапур и Тайван.

Ако експонираме това постижение на исторически фон, ще трябва да си припомним, че в продължение на повече от хиляда години от своята история Полша (заедно с останалата част от Централна и Източна Европа) бе заседнала в периферията на европейската икономика. Адам Смит смятал, че през 18-ти век Полша не е можела да произведе каквито и да било изделия от какъвто и да е вид, освен по-груби домакински стоки, без които никоя страна не може да съществува. БВП на глава от населението

на Полша от 17-ти век до съвсем наскоро, почти никога не е надвишавал половината от средното ниво в Западна Европа. Днес Полша е най-бързо развиващата се икономика в Европа. От 1989 г. насам тя увеличи БВП на глава от населението с почти 150%, повече от всяка друга страна на континента. За сравнение, доходите на глава от населението в Чешката република са се увеличили само с три четвърти, в Унгария - едва наполовина, докато представянето на еврозоната се е подобрило с по-малко от 40%. БВП на глава от населението в Полша нарасна от 10 300 долара през 1990 г. до над 28 000 долара през 2018 г. През 2018 г. средното равнище на доходите надхвърли две трети от средното ниво на еврозоната. Полша е единствената посткомунистическа икономика, в която доходите за цялото общество са се увеличили повече от усреднения показател за Г-7. Полша стана първата посткомунистическа страна, която през 2018 г. се присъедини към списъка на развитите страни съгласно индекса Financial Times Stock Exchange Russell.

Това са впечатляващи постижение за страна, която е влязла в ЕС едва през 2004 г. и е трябвало да отхвърли болезненото наследство от десетилетия на комунистическо управление. И този успех е постигнат въпреки факта, че страната не е богата на природни ресурси. Този успех е последователен, въпреки че от началото на прехода през 1990 г. Полша е имала 17 различни правителства от ляво, дясно и политическия център. Подобни постижения наистина се нуждаят от отговор на въпроса как се случва такова икономическо чудо. До степента на моята осведоменост то не се дължи на прилагането на либертариански идеи. Тъкмо напротив, за първи път в историята си полската икономика се базира на включващо, по-скоро равнопоставено, добре образовано и социално мобилно общество. Полша проведе болезнена, но краткотрайна икономическа реформа през 1990-91 г., извърши открит и прозрачен процес на приватизация, бързо изгради демократични институции, реструктурира външния си дълг и превърна образованието си във водещ приоритет. За разлика от повечето други икономики от Централна и Източна Европа, Полша не произведе олигарси. Днешните милиардери на Полша са се самосъздали.

Това означава, че солидарността не е просто име на синдикат, създаден от Лех Валенса. Очевидно е, че полското общество се е спасявало от натиска на комунистическия режим, като е създавало социален капитал и здрави социални връзки. Второ, Полша има традиционен респект към човешкия капитал и създава елити от изключително висока класа. В 17-те

различни правителства финансовите министри се придържаха към най-високи стандарти в управлението на икономиката на страната и вървяха в една посока независимо от партията, която ги е номинирала. Всеки политик в икономическите министерства след 1989 г. Говореше английски, беше учил на Запад и познаваше правилата на пазарната икономика.

И накрая, за разлика от автора, който разглежда ЕС като бюрократична пречка за социално-икономическа развитие, аз намирам, че Полша се възползва изключително добре от европейското си членство. Когато България усвояваше около 5% от средствата, Полша регистрираше до 95% реализирани проекти за развитие не само на инфраструктурата, но и на малкия и среден бизнес, като по този начин успя да създаде средна класа и да положи основите на днешния икономически бум. Без ЕС обаче Полша би била отново просто част от европейската периферия. Според мен основният риск за бъдещето на Полша е тъкмо евентуално отслабване на Европейския съюз. От друга страна Европейският съюз се нуждае от широко прилагане на полския икономически модел. В този смисъл и за Полша, и за ЕС е стратегически важно да се преодолее възникналата на ценностна основа криза в отношенията между европейските институции и националното правителство. Страната може да се възползва от лансираната от външния министър на Германия Хайко Маас перспектива Ваймарското трио (Франция, Германия, Полша) да поеме лидерството на ЕС в новия политически цикъл след изборите за Европейски парламент през 2019 г.

В заключение потвърждавам приносите, описани в автореферата, както и авторското участие в събирането на емпирични данни и направените въз основа на тях анализ и синтез във всяка от частите на труда. Представените публикации отразяват в оптимална степен научните резултати. Авторефератът към дисертационния труд е резюме, осигуряващо ясна картина на научната дискусия по поставения проблем. Направените критични бележки и препоръки не намаляват стойността на научните резултати.

Въз основа на всичко казано до тук предлагам на Кшиштоф Прендеcki да бъде присъдена научната степен „доктор на науките“.

Дата: 10.03.2019

Рецензент: доц. д-р Мими Корнажева